

ZDENĚK ČERMÁK

MIGRAČNÍ ASPEKTY DLOUHODOBÉHO VÝVOJE PRAHY SE ZVLÁŠTNÍM ZŘETELEM K TRANSFORMAČNÍMU OBDOBÍ DEVADESÁTÝCH LET

Z. Čermák: *Migrational Aspects of the Long-Term Development of Prague with Special Regard to the Transition Period in the 1990s.* – Geografie – Sborník ČGS, 104, 2, pp. 122 – 132 (1999). – The article overviews the role of internal migration in the development of Prague with special regard to the period of transition in the 1990s. At the beginning, the general development trends of urban agglomerations and its new features in developed countries after World War II are outlined. The recent structure of Prague's migration and its territorial aspects are analysed. The reasons why Prague's migration balance has changed in 1990s are also discussed.

KEY WORDS: internal migration – Prague – settlement system – urban agglomeration.

Autor si dovoluje poděkovat Grantové agentuře České republiky, neboť tento příspěvek byl zpracován v rámci grantu č. 403/99/1006.

Úvod

Struktura osídlení České republiky i dalších postkomunistických států střední Evropy se nachází v devadesátých letech pod vlivem zásadních změn politického, sociálního a ekonomického charakteru. Jsou to především změny související s vnitřním vývojem tohoto regionu, se specifickostí transformačního období, kterým tyto země v současnosti procházejí. Důležitou úlohu však hrají i nové globální vývojové trendy, které výrazným způsobem pozměňují tradiční model urbanizačních procesů ve vyspělých zemích. Lze očekávat, že to budou právě největší střediska sídelních systémů, jako je Praha nebo další velkoměsta středoevropského regionu, kde se nové trendy prosadí nejvýrazněji.

Širší souvislosti migračního vývoje velkoměst

Urbanizace 19. a začátku 20. století úzce související s procesem industrializace vedla k rozvoji koncentrace lidských aktivit do velkých městských center. Jejich rozvoj vyjádřený nejzřetelněji růstem obyvatel byl součástí dynamické fáze extenzivního vývoje sídelního systému. Celkové koncentrační tendence byly vyvolány především tehdejšími ekonomickými a technologickými podmínkami, kdy relativně nižší mobilita surovin, energií, výrobků i pracovních sil vyžadovala jejich soustředění na poměrně malé ploše. Postupný přechod od extenzivní k intenzivní fázi urbanizace, který se odehrává v průběhu 20. století, je možné v obecné rovině charakterizovat jako přechod od kvantitativních forem růstu k formám kvalitativním. Dochází k nahrazování proce-

sů statické koncentrace procesy koncentrace dynamické, kdy se růst největších středisek transformuje do širších prostorových rámců aglomerací a konurbací, rozvíjejí se složitě strukturované a dynamicky provázané urbanizované oblasti (Dostál, Hampl 1994).

V konkrétní podobě se tyto změny projevují rozvojem řady nových forem vývoje velkých městských aglomerací. Asi nejznámějším a nejrozšířenějším je proces suburbanizace, při kterém dochází díky rozvoji příměstských zón velkoměst k postupnému rozšiřování urbanizovaného prostoru. Obytná funkce je z jaderných částí vytlačována funkcemi obslužnými, počet obyvatel zde klesá. V řadě aglomerací posléze dochází k poklesu počtu obyvatel i v rámci celého urbanizovaného prostoru. Toto posunutí decentralizačních tendencí na vyšší regionální úroveň bývá spojováno s procesem tzv. desurbanizace, která se ve významnější míře ve vyspělých zemích projevuje v průběhu sedmdesátých let. Decentralizační charakter suburbanizačních a desurbanizačních procesů je v současné době částečně tlumen selektivními koncentračními procesy v rámci tzv. reurbanizace, která je spojována především s revitalizací centrálních částí měst a starých výrobních zón, včetně návratu některých skupin obyvatel do těchto prostorů (Fielding 1989, Cheshire 1995).

Pro hodnocení sídelního systému bylo po dlouhé období nejdůležitější a plně reprezentativní charakteristikou rozmístění obyvatelstva. Díky úzké územní provázanosti jednotlivých funkcí vyjadřoval počet obyvatel, resp. jeho struktura, významnost jednotlivých sídelních jednotek a tím i jejich postavení v systému. I když v posledních desetiletích dochází k územnímu rozvolňování výše uvedených vazeb (viz např. tradičně uváděné odtržení místa bydliště a pracoviště) zůstává rozmístění obyvatel důležitým a nezastupitelným prvkem sídelního systému.

Ve své dynamické podobě je rozmístění obyvatel na úrovni sídelních jednotek formováno především jednotlivými procesy prostorové mobility obyvatel. Tradičně nejdůležitější úloha je připisována migraci, která je definována jako změna trvalého místa bydliště. V současnosti však také roste význam dalších forem prostorové mobility obyvatel, které lze charakterizovat dočasností přemístění – jedná se např. o dojíždku za prací, do škol, za službami apod. Přesto migrační mobilita zůstává důležitým indikátorem vývoje sídelních systémů.

Dlouhodobé trendy migračního vývoje Prahy

Praha má v sídelním systému České republiky výjimečné postavení. To je dáno především dlouhodobým historickým vývojem, neboť prakticky od svého vzniku byla nejdůležitějším obchodním, hospodářským a správním centrem Čech. V průběhu mnohasetletého vývoje její význam toto území často přesahoval. Přibližně od 14. stol. až do poloviny 19. stol. byla Praha tvořena v podstatě dnešním historickým jádrem o ploše necelých 8 km². Ke konci tohoto období zde žilo přes 100 tisíc obyvatel. V období druhé poloviny 19. a začátku 20. stol., kdy české země procházely fází rozsáhlé industrializace a extenzivní urbanizace, došlo k výraznému nárůstu obyvatel Prahy. Ten byl ještě umocněn politickými faktory při vzniku samostatného československého státu po roce 1918. Došlo ke konstituování tzv. „Velké Prahy“, jejíž počet obyvatel se na ploše necelých 200 km² koncem třicátých let přiblížil 1 milionu. V období po 2. světové válce se již tempa růstu snížila. V letech 1968 a 1974 došlo k dalšímu územnímu rozšíření na přibližně 500 km². V současnosti na této ploše žije asi 1,2 milionu trvale bydlícího obyvatelstva.

Vývoj obyvatelstva byl v rámci dnešního území Prahy diferencován. Již od počátku 20. století postupně klesal počet obyvatel centrálních částí a přírůstek se soustřeďoval do zón vzdálenějších od středu města. Tento zákonitý posun ovšem významněji nepřesáhl dnešní hranice města a tak na rozdíl od jiných evropských metropolí nedošlo u Prahy k vytvoření výrazněji profilovaného suburbánního prstence. Určitým zárodkem takového procesu byl vývoj ve dvacátých a třicátých letech našeho století, kdy tehdejší soudní okresy v bezprostředním zázemí velkoměsta patřily k územím s nejvyššími migračními přírůstky ve státě. V poválečné etapě pak byl možný suburbánní rozvoj do značné míry „absorbován“ výstavbou panelových sídlišť.

Celkový vývoj obyvatelstva Prahy je výsledkem dvou základních procesů – přirozené měny a migrace. Svým charakterem odpovídá přirozená reprodukce pražské populace stavu v ostatních velkých městech vyspělých zemí. Snižování plodnosti zde bylo rychlejší než v dalších regionech České republiky, což ve vazbě na stárnoucí věkovou strukturu vedlo k úbytkům obyvatel přirozenou měnou. Již v mezi válkami činil přirozený přírůstek Prahy za období 1920 – 1939 pouze 11 tis. osob. S výjimkou krátkodobého zvýšení porodnosti po 2. světové válce a vlivem propopulačních opatření také v sedmdesátých letech Praha přirozenou reprodukci obyvatelstva ztrácí. Ve druhé polovině devadesátých let (1995-97) dosahoval úbytek přirozenou měnou průměrně ročně téměř 5,5 tis. obyvatel (-4,5 ‰).

Pro dlouhodobý růst obyvatelstva Prahy měla tedy větší význam spíše migrační složka jejího populačního vývoje. Ještě důležitější však byla role migračních vztahů pro určení postavení Prahy v rámci sídelního systému. Rozhodující úlohu hrála migrace ve vývoji Prahy například v období meziválečné prosperity, kdy za léta 1920-39 se odhaduje migrační přírůstek na 300 tis. osob, což je třikrát více než v období 1970-89, ve kterém Praha dosahovala nejvyšší poválečné migrační přírůstky. Praha byla v konci 19. a začátku 20. stol. dominantním migračním centrem Čech, resp. českých zemí. Migrační regionalizace podle nejsilnějších mezikresních proudů provedená na základě výsledků sčítání z roku 1930 přisuzuje Praze imigrační zázemí, které zabírá přibližně 63 % území Čech (Hampl 1982).

Vývoj migračních vztahů Prahy po 2. světové válce je v úzké souvislosti s politickým, ekonomickým a sociálním vývojem v tehdejší Československu. Změna politického systému ve druhé polovině čtyřicátých let se projevila v posílení strategických odvětví těžebního a těžkého průmyslu a zároveň narůstaly tendence k celkové územní nivelizaci životních podmínek. Tyto záměry se realizovaly prostřednictvím centrálně plánovaného rozmisťování investiční a bytové výstavby a ve svých důsledcích vedly k preferování oblastí těžkého průmyslu (Ostravsko, severní Čechy) a menších a středně velkých měst při stagnaci některých významných středisek včetně Prahy. Docházelo k postupnému omezování koncentračních procesů na vyšších regionálních řádech. V tomto směru sehrála negativní roli i tzv. středisková soustava osídlení, která od počátku 70. let byla důležitou součástí administrativních mechanismů řízení rozvoje osídlení, s jednostranným zaměřením na podporu menších středisek. Právě malá a střední města, jejichž specifické postavení bylo charakteristické již pro předchozí vývojové etapy sídelního systému českých zemí, vykazovala po rozhodující část poválečného období nejvyšší relativní migrační zisky. Neméně důležitou událostí, která zásadním způsobem dlouhodobě ovlivnila orientaci migračních proudů byl poválečný odsun obyvatel německé národnosti.

Uvedené procesy, především pak deformující vlivy administrativně plánovacích forem řízení se promítly do specifického migračního vývoje v České republice po 2. světové válce:

1. Po celé období docházelo k postupnému poklesu intenzity migrační mobility. Ten dále zesílil v 90. letech. Zatímco na začátku let 60. se stěhovalo mezi okresy průměrně ročně 18 ‰ obyvatel, koncem 80. let 12,5 ‰, v roce 1997 to bylo již jen 8,3 ‰ (Čermák 1996).
2. Dalším dlouhodobým trendem bylo snižování podílu saldové složky na migračním obratu – tzv. migrační účinnosti. Zatímco na počátku 60. let tato hodnota u meziokresní migrace činila 10,1 %, v první polovině 80. let 8,5 %, v letech 1991-95 již jen 4,2 ‰ (Čermák 1996). Postupné snižování intenzity saldové migrace a obdobně i dynamiky koncentračního procesu bylo v souladu s ukončováním extenzivních forem vývoje osídlení.
3. Asi nejpodstatnější deformací geografické organizace migračního vývoje v ČR bylo postupné uzavírání migračních procesů do rámce relativně malých územních celků. Koncentrace se prostřednictvím migrace rozvíjela převážně na mikroregionální úrovni mezi středisky a jejich zázemím, což ve svém důsledku vedlo také k omezení růstu největších měst a ke zpomalení metropolizačních procesů.

Migrační vývoj Prahy po 2. světové válce byl výše uvedenými procesy výrazně poznamenán. Až do konce 60. let stagnovala jak investiční výstavba, tak především výstavba bytů. Tyto faktory působily především přímo na migrační situaci v tehdejších letech, jejich vliv se však promítá i do současnosti. Vedle socialistické industrializace a dosidlování pohraničí působily negativně na úroveň migračních přírůstků také úvahy o optimální velikosti Prahy, která neměla překročit 1 milion obyvatel. Ekonomickými i právními překážkami se tehdejší představitelé moci snažili omezovat její růst. Pro migrační bilanci

Tab. 1 – Migrační bilance Prahy (vnitrostátní migrace ČR)

	Přistěhovalí	Vystěhovalí	Saldo	Obrat	Podíl na ČR ¹ (%)
1961-65	13 395	8 356	5 039	21 751	12,5
1966-70	13 447	8 178	5 269	21 626	13,7
1971-75	14 464	9 820	4 644	24 284	16,2
1976-80	14 671	10 623	4 048	25 293	17,6
1981-85	15 973	9 585	6 388	25 558	19,6
1986-90	17 483	9 466	8 017	26 949	20,8
1991-95	11 608	10 875	733	22 483	21,6
1991	14 075	10 218	3 857	24 293	20,9
1992	11 537	10 837	700	22 374	20,1
1993	12 534	11 275	1 259	23 809	22,4
1994	10 281	10 631	-350	20 912	22,2
1995	9 615	11 414	-1 799	21 029	23,0
1996	8 950	10 939	-1 989	19 889	23,1
1997	8 608	11 689	-3 081	20 297	23,2

Poznámky: ¹ Jedná se o podíl migračního obratu Prahy na meziokresním stěhování v ČR. V pětiletých obdobích jsou uváděny roční průměry. Údaje se vztahují k administrativnímu vymezení města v příslušném období.

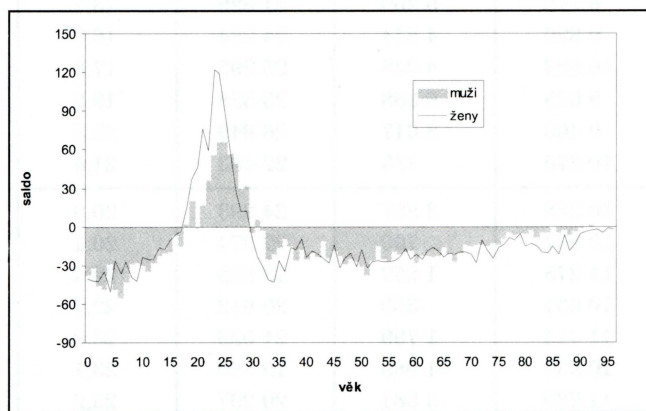
Prahy v 50. letech byl charakteristický velký počet přistěhovaých a vystěhovaých při relativně nižším kladném saldu. Oživení bytové výstavby od konce 60. let způsobilo postupný vzrůst migračních zisků, které v období 1985-89 dosahovaly nejvyšších hodnot v celém poválečném období (tab. 1). V 80. letech totiž Praha podle počtu dokončených bytů na 1 000 obyvatel patřila k územím s nejvyšší intenzitou bytové výstavby. Přesto i v tomto období existoval silný imigrační tlak, který byl stále limitován bytovou situací.

Tento stav byl do určité míry kompenzován rozvojem dalších forem prostorové mobility obyvatel – pohybem za prací a přechodnou migrací. V roce 1970 (po přepočtu na územní vymezení Prahy v roce 1980) dojíždělo za prací do Prahy 87,9 tis. ekonomicky aktivních osob, v roce 1980 to již bylo 125,2 tis. ekonomicky aktivních osob. V tomto období došlo také k rozvoji dočasné migrace. Odhaduje se, že okolo roku 1980 v Praze přechodně bydlelo 50 – 60 tis. ekonomicky aktivních osob. Přestěhování do Prahy se tak v těchto podmínkách stávalo dlouhodobým několikastupňovým procesem. Disproporce mezi nabídkou pracovních příležitostí a bytů vedla k situaci, pro kterou byla typická posloupnost, kdy nejdříve došlo k získání zaměstnání a teprve s časovým odstupem následovala změna trvalého místa bydliště. Tento fakt potvrzují i výsledky výběrového šetření z poloviny 80. let, kde mezi trvale přistěhovaými do Prahy 47 % dotazovaných uvedlo, že již před přestěhováním v Praze pracovalo, přičemž 35 % zde přechodně bydlelo a 12 % denně dojíždělo (Čermák 1989).

Migrační bilance Prahy v transformačním období devadesátých let

Jak již bylo v úvodu konstatováno, prochází česká společnost v 90. letech zásadními změnami a lze očekávat, že tento vývoj se odrazí i v charakteru osídlení, respektive v charakteru migračních vztahů. Specifičnost transformačního období se projevuje v možných protikladech potřebné nápravy předchozích deformací a souběžného působení globálních vývojových trendů. Například v důsledku dlouhodobě uměle omezovaného rozvoje metropolizačních procesů je zde v protikladu k situaci ve vyspělých zemích určitý potenciál

k oživení koncentračních procesů. Vývoj migrační situace v 90. letech však s sebou vedle předpokládaných změn přináší i některé méně očekávané skutečnosti. Zcela dominantní jsou dva trendy: pokračuje a dále se prohlubuje pokles celkové migrační mobility a zároveň dochází k zásadnímu zvratu v migrační bilanci velikostních skupin obcí. Vedle toho nadále přetrvává, či mírně se prohlubuje migrační uzavřenost na

Obr. 1 – Věkové složení migračního salda Prahy (1995-97). Osa x – věk, osa y – saldo, plně – muži, čarou – ženy. Poznámka: jedná se o průměrné roční hodnoty vnitrostátní migrace.

Tab. 2 – Struktura migrační bilance Prahy podle dosaženého vzdělání

Dosažené vzdělání	Přistěhovalí podíl (%)		Vystěhovalí podíl (%)		Saldo	
	1992-94	1995-97	1992-94	1995-97	1992-94	1995-97
bez vzdělání	16,5	15,6	19,8	21,5	-277	-1 030
základní	13,0	11,2	17,1	15,5	-376	-750
vyučen	22,1	21,7	25,3	25,3	-237	-907
středoškolské	31,0	33,2	25,9	26,4	724	17
vysokoškolské	17,4	18,3	11,8	11,2	702	380
celkem	100,0	100,0	100,0	100,0	536	-2 290

Tab. 3 – Struktura migrační bilance Prahy podle důvodů

Důvod	Přistěhovalí podíl v %			Vystěhovalí podíl v %			Saldo		
	1986-90	1992-94	1995-97	1986-90	1992-94	1995-97	1986-90	1992-94	1995-97
1	9,9	10,3	9,5	6,7	5,4	3,4	1 194	592	479
2	10,0	9,8	10,2	2,8	2,5	2,0	1 599	842	698
3	2,6	2,3	4,0	0,8	0,6	0,7	410	203	281
4	3,2	2,9	3,7	7,7	7,0	7,1	-166	-423	-470
5	9,6	10,2	10,3	8,2	5,4	4,4	990	581	434
6	2,0	2,5	2,6	2,5	2,2	2,2	115	44	-6
7	17,9	17,7	15,7	24,1	22,2	26,6	962	-399	-1591
8	34,3	27,2	26,8	28,2	28,8	28,9	3 623	-31	-854
9	10,4	17,0	17,2	18,9	25,8	24,9	80	-874	-1 261
celkem	100,0	100	100	100,0	100,0	100,0	8807	536	-2 290

Poznámky: důvody: 1 – změna zaměstnání, 2 – přiblížení k pracovišti, 3 – vzdělání, 4 – zdravotní, 5 – sňatek, 6 – rozvod, 7 – bytové, 8 – následování rodinného příslušníka, 9 – ostatní. Hodnoty migračního salda jsou uváděny jako roční průměry.

úrovni okresů, a také podíl saldové složky na migračním obratu okresů osciluje okolo nízkých hodnot. Migrace tak zatím neplní roli mechanismu, který by umožnil využít potenciálu přirozeně atraktivních regionů, ani se nestává indikátorem této atraktivity. Nejdůležitější bariérou přirozeného rozvoje prostorové mobility obyvatelstva je absence masového trhu s byty.

Oproti předpokladům se mění i migrační bilance Prahy. Při pozvolném vzestupu počtu vystěhovalých dochází k celkem razantnímu poklesu počtu přistěhovalých – v letech 1995-97 dosahovaly počty přistěhovalých pouze polovinu stavu z let 1986-88. Od roku 1994 má tak Praha poprvé v poválečné historii záporné saldo vnitrostátní migrace (tab. 1). Tento překvapivý zvrát musíme vidět v kontextu výše uvedených migračních trendů v České republice. Záporné migrační saldo v letech 1995-97 vykazují všechny velikostní kategorie obcí s více než 10 tis. obyvateli.

Za touto celkovou migrační bilancí vyjádřenou v současnosti průměrnou roční ztrátou okolo 3 tis. osob se skrývají značné strukturální difference. K nejvýraznějším patří rozdíly ve věkovém složení migračního salda. Přes celkové ztráty Praha získává obyvatele v mladším produktivním věku (18 – 30 let) te-

dy ve věku nejvyšší migrační mobility (obr. 1). Ve všech ostatních věkových skupinách převládá počet vystěhovalých nad počtem přistěhovalých. Tento v podstatě tradiční migrační model velkoměst vyspělých zemí, kdy staří obyvatelé město opouštějí, je v případě Prahy umocněn koncentrací migračního zisku do poměrně úzkého věkového intervalu. Migrace tak do určité míry působí proti procesu demografického stárnutí pražské populace. Praha je také tradičně atraktivní pro obyvatele s vyšším stupněm dosaženého vzdělání. V 90. letech se tento trend ještě prohlubuje. Zatímco ve skupinách s nižším stupněm vzdělání je záporné migrační saldo, u migrantů se středoškolským a vysokoškolským vzděláním dochází k migračním ziskům (tab. 2).

Jednou z charakteristik, která může poodhalit některé faktory ovlivňující v 90. letech pražské stěhování, jsou migrační motivace. Ze statistickými orgány zjišťovaných migračních důvodů lze vydělit zhruba dvě skupiny. V první skupině, kam se řadí důvody změna pracoviště, přiblížení k pracovišti, studium a sňatek, dosahuje Praha tradičně migračních zisků, u důvodů bytových, zdravotních, následování rodinného příslušníka a ostatních je tomu právě naopak (tab. 3). Z vývojového hlediska nedošlo v období 1986-97 ve struktuře stěhování podle důvodů k dramatickým změnám. U přistěhovalých se snížilo zastoupení těch, kteří uváděli jako důvod následování rodinného příslušníka, u vystěhovalých se snižuje zastoupení obou pracovních důvodů a sňatku a v průběhu 90. let se zvyšuje podíl bytových důvodů, které v období 1995-97 představují důvod s absolutně nejvyšším záporným saldem.

Postavení Prahy v migračním systému České republiky se v 90. letech zásadním způsobem nezměnilo. Co se týká podílu migračního obrátu Prahy na celkové meziokresní migraci v ČR, došlo k jeho zvýšení z hodnot okolo 20 % v 80. letech na 23 % v letech 1995-97. Regionální migrační působnost Prahy se v průběhu 90. let výrazně neoslabila a prokazuje v dlouhodobém vývoji relativní stabilitu. S výjimkou druhé poloviny 80. let, kdy nejsilnější vystěhovalecké proudy do Prahy vykazovaly 32 okresů ČR, v ostatních obdobích včetně 90. let se jejich počet pohyboval mezi 15 – 20. Výrazně se však změnila pozice Prahy z hlediska migračních sald. Zatímco mezi lety 1960-89 měla Praha v pětiletých průměrech záporné saldo se 2 až 4 okresy, v období 1995-97 jich bylo již 38, tedy nadpoloviční většina okresů ČR.

Tab. 4 – Podíly vzdálenostních zón v ČR na migrační bilanci Prahy

Zóna	1961-95	1966-70	1971-75	1976-80	1981-85	1986-90	1992-94	1995-97
Přistěhovalí (podíly v %)								
1	30,6	28,5	25,3	23,9	23,3	24,3	23,7	23,2
2	13,9	14,6	16,5	15,8	15,6	15,4	16,2	16,0
3	40,4	43,2	44,3	44,9	44,7	43,2	43,3	43,9
4	15,1	13,6	13,9	15,3	16,4	17,1	16,8	16,9
Vystěhovalí (podíly v %)								
1	36,2	34,7	32,8	32,5	32,0	31,1	31,5	34,9
2	12,1	13,7	15,3	16,7	16,6	16,6	17,3	18,6
3	39,3	39,9	41,7	40,9	41,2	41,4	40,6	38,1
4	12,4	11,7	10,2	9,9	10,2	10,9	10,6	8,5

Poznámky: vymezení zón: 1 – okresy Praha-západ, Praha-východ, Beroun, Kladno, Mělník; 2 – zbývající okresy středních Čech; 3 – zbývající okresy Čech; 4 – okresy Moravy a Slezska.

Tab. 5 – Migrační bilance Prahy se zázemím

	1961-65	1966-70	1971-75	1976-80	1981-85	1986-90	1992-94	1995-97
přistěhovalí ze zázemí	4 099	3 836	3 666	3 511	3 724	4 256	2 708	2 104
vystěhovalí do zázemí	3 022	2 839	3 218	3 449	3 072	2 947	3 443	3 953
saldo	1 075	977	448	62	652	1 309	-735	-1 849

Poznámka: zázemí je vymezeno okresy Praha-východ, Praha-západ, Beroun, Mělník, Kladno

Hlavní část migračního obratu Prahy je realizována na poměrně málo rozsáhlém území – v rámci bývalého Středočeského kraje (asi 11 tis. km²) se uskutečňuje přibližně 45 % a v rámci pěti krajů Čech (52 tis. km²) přes 85 % migračního obratu hlavního města. Přičemž zde platí tradiční zákonitost, že přistěhování do významných center osídlení se odehrává v průměru na delší vzdálenosti než vystěhování z těchto center (tab. 4). Stěhování mezi Prahou a vzdálenostními zónami odpovídá i některým dalším migračním pravidelnostem. Vyšší zastoupení v migraci se vzdálenějšími zónami mají především migranti svobodní, s vysokoškolským vzděláním a ti, kteří uvádějí jako motiv svého přestěhování pracovní důvody. Ostatní strukturální charakteristiky pražských migrantů jsou ve vztahu ke vzdálenosti spíše indiferentní. Z hlediska dlouhodobého vývoje je zastoupení jednotlivých vzdálenostních zón v pražské migraci poměrně stabilní.

Významnější změny nastaly v 90. letech pouze v migračních vztazích mezi Prahou a jejím zázemím, a to ať v jeho užším (okresy Praha-východ, Praha-západ), nebo širším vymezení (rozšířeno o okresy Beroun, Kladno, Mělník). Při pozvolném vstupu počtu vystěhovalých do zázemí došlo k rychlému poklesu přistěhovalých a Praha má tak od začátku 90. let prohlubující se záporné migrační saldo se svým zázemím (tab. 5). Je zcela legitimní předpokládat, že se jedná počáteční fázi suburbanizačních procesů, jejichž kvantitativní rozsah je však dosud velmi malý. Zázemí migračně získává pouze z jádra, vůči ostatnímu území ČR je saldo prakticky nulové. Specifickým rysem migračních zisků v zázemí pražské aglomerace je o něco vyšší zastoupení rodin s dětmi a vysokoškolských vzdělaných osob, tedy tradiční charakteristiky obyvatel suburbánních zón.

Řadu podobných vývojových trendů nacházíme i u dalších velkých měst jak v ČR (Brno, Plzeň), tak v ostatních postkomunistických středoevropských zemích. Asi nejvíce společných rysů se situací v České republice lze nalézt v Maďarsku. Od roku 1993 se dostává do záporných hodnot migrační saldo Budapešti, přičemž rozhodující měrou se na tom podílí negativní bilance se zázemím (Kok 1996). Také na Slovensku došlo k výraznému snížení růstu největších měst. Zatímco v 70. a 80. letech patřily Bratislava a Košice s 8 až 10 % ročním migračním přírůstkem k nejrychleji rostoucím městům v regionu, v 90. letech se migrační růst Bratislavy pohybuje mezi 2 – 3 % a u Košic je prakticky nulový. Skupina největších měst v Polsku (nad 500 tis. obyv.) ztrácela v roce 1994 se všemi ostatními velikostními kategoriemi měst a svůj celkový migrační zisk zabezpečovala pouze na úkor venkovských obcí (Rees, Durham, Kupiszewski 1996). Ve všech sledovaných středoevropských zemích se projevovaly v 90. letech u největších metropolí (Budapešť, Bratislava, Košice, Hornoslezská aglomerace, Wrocław, Varšava, Poznaň) náznaky suburbanizačních procesů.

Praha si v rámci migračních vztahů v ČR udržuje dlouhodobě výjimečné postavení, jehož váhu zásadním způsobem nesnížily ani některé nepříznivé vlivy. Po celé poválečné období byla díky politickým a ekonomickým deformacím její přirozená migrační atraktivita potlačována, nejvíce v 50. a 60. letech. Transformační období 90. let v tomto směru dosud nepřináší očekávanou nápravu. Předpoklad, že transformační procesy povedou ke zvětšení svobodné volby na trhu práce a bydlení, což se prostřednictvím migrační mobility odrazí ve vývoji sídelního systému, se v podstatě nepotvrdil. Zásadní rozpor se projevuje mezi dnešním růstem široce chápané atraktivity Prahy (kvalitní pracovní příležitosti, vzdělání, kultura apod.) a její migrační bilancí. Nejzřetelnější změnou v 90. letech je propad celkového migračního salda Prahy do záporných hodnot. Na této změně se podílejí především ztráty ve vztahu k zázemí města a k obcím ve velikostní skupině do 5 tis. obyvatel. Ostatní charakteristiky jako je regionální působnost nebo složení migrantů se tak zásadním způsobem neměnily. Příčiny uvedeného vývoje v 90. letech můžeme shrnout do několika následujících bodů:

1. Hlavní bariérou, která omezuje přistěhování do Prahy a rozhodujícím způsobem přispěla ke zvratu její migrační bilance, je nepříznivá situace na trhu s byty. Negativně se projevuje jak propad ve výstavbě nových bytů, tak i komplikovaná transformace majetkoprávních poměrů. Zatímco v 80. letech se ročně dokončovalo v Praze 8 – 10 tis. bytů, v polovině 90. let to je pouze 1,5 tis.
2. Migrace je v současné vývojové fázi sídelního systému ČR stále více nahrazována dalšími formami prostorové mobility jako je pohyb za prací, za službami nebo dočasná migrace. Tyto obecné tendence spolu s bariérami bránícími rozvoji migrace vázané na změnu trvalého bydliště přispívají ke značným rozdílům mezi tzv. formálním (tj. přihlášeným k trvalému pobytu) a faktickým (tj. skutečně v místě žijícím) obyvatelstvem Prahy. Podle odhadů může tato diference činit až 400 tis. osob ve prospěch skutečného stavu (Čermák, Drbohlav, Hampl, Kučera 1995). Uvedený rozdíl v sobě skrývá i nový fenomén 90. let – zahraniční imigraci.
3. Se změnou v zastoupení jednotlivých forem prostorové mobility souvisí i proces suburbanizace, který migračně odčerpává obyvatele z jádra aglomerace.
4. Současnou migrační situaci Prahy lze částečně vysvětlovat i doposud probíhající regionální diferenciací, která působí spíše ve smyslu tzv. push efektu, tedy přitažlivostí určitých oblastí, zatímco „odpuzející“ pull efekt, mající často podobu existenční nutnosti opuštění daného území, se dosud tak významně neprojevuje.
5. Určitou roli zde hraje i mentalita lidí, kteří nebyli v minulosti zvyklí se často stěhovat a současné překážky nejsou zatím schopni ani ochotni překonávat.

Literatura:

- ČERMÁK, Z. (1989): Stěhování do Prahy ve světle výsledků výběrového šetření: *Acta Universitatis Carolinae – Geographica*, XXIV, č. 2, UK, Praha, s. 101-110.
- ČERMÁK, Z. (1996): Internal migration in the Czech Republic during period of transition. *Acta Facultatis Rerum Naturalium Univrsitatis Comenianae – Geographica*, 37, Bratislava, s. 122-130.

- ČERMÁK, Z., DRBOHLAV, D., HAMPL, M., KUČERA, T. (1995): Faktické obyvatelstvo Prahy. Výzkumná zpráva. Přírodovědecká fakulta UK, Praha.
- DOSTÁL, P., HAMPL, M. (1994): Development of an urban system: general conception and specific features in the Czech Republic. In: Barlow, M., Dostál, P., Hampl, M. (eds.): Territory, Society and Administration. The Czech Republic and the Industrial Region of Liberec. University of Amsterdam: Instituut voor Sociale Geografie, s. 191-224.
- FIELDING, A. J. (1989): Migration and urbanization in Western Europe since 1950. In: Counterurbanization in Europe. The Geographical Journal, 155, č. 3, London, s. 60-69.
- HAMÁČKOVÁ, J. (1997): Meziokresní migrace ČR v letech 1961-95. Magisterská práce, Přf UK, Praha, 80 s.
- HAMPL, M., KÜHNEL, K. (1993): Migratory trends in former Czechoslovakia. Acta Universitatis Carolinae – Geographica, XXVII, UK, Praha, s. 53-71.
- HAMPL, M. (1982): Postavení Prahy v regionální struktuře Čech a vývoj migrace obyvatelstva. In: Migrace do velkoměst. Acta demographica, V, Praha, s. 39-60.
- HAMPL, M., MÜLLER, J. (1995): Regionální organizace dlouhodobých migračních procesů v České republice. Sborník ČGS, 100, č. 2, ČGS, Praha, s. 67-77.
- CHESHIRE, P. (1995): A New Phase of Urban Development in Western Europe? The Evidence for the 1980s. Urban Studies, 32, č. 7, s. 1045-1063
- KOK, H. (1996): Migration patterns in Hungary: from urbanisation towards sub-urbanisation? Paper presented at the ENHR-Research Young Housing Research Training Course for phd-students „Housing in Europe“ Horsholm, Denmark, 22-26 August 1996, 20 s.
- REES, P., DURHAM, H., KUPISZEWSKI, M. (1996): Internal migration and regional population dynamics in Europe: Polish case study. Report prepared for the Council of Europe PO-S-REG, 5, Strasbourg, s. 45
- ŠPAČEK, O. (1998): Migrace obyvatel v Praze v letech 1992-96. Magisterská práce. Přf UK, Praha, 207 s.
- ZELINSKY, W. (1971): The Hypothesis of Mobility Transition. The Geographical Review, 61, č. 2, New York, s. 219-249.

Summary

MIGRATIONAL ASPECTS OF THE LONG-TERM DEVELOPMENT OF PRAGUE WITH SPECIAL REGARD TO THE TRANSITION PERIOD IN THE 1990s

Prague occupies a prominent position within the Czech settlement system. This unique position is, *inter alia*, materialized through its migrational attractiveness. When specifying this migration attractiveness in the Communist post-war period, internal migration movements played a crucial role. Despite of some barriers in the course of time Prague has become the most important destination of internal migration movements within the whole Czech Republic.

In the 1990s a crucial migrational change has occurred: there has been a considerable decrease of in-migration to Prague. As a result the long-term positive values of Prague's net migration has changed into negative ones (since 1994). The net migration, however, differs by settlement size categories. While Prague now loses population with small communes, the opposite is true if towns and cities are analysed; the critical threshold is 5,000 inhabitants. The analysis of Prague's net migration in the 1990s must also include a note on the important role of Prague's environs. This fact is associated with the metropolization process that has been „artificially“ suppressed over a long period of time in the past and now starts to function. For the first time after several decades Prague now loses population through migration vis-a-vis neighbouring districts.

The following reasons for the considerable decrease of internal migration to Prague are seen as critical:

1. The collapse of housing construction. Some 8,000–10,000 flats were started in the 1980s, but only some 1,500 flats were started in the first half of the 1990s; a similar trend can be observed in the whole Czech Republic;
2. The housing market is underdeveloped due to a) insufficient legislation, b) unclear ownership relations, and c) not yet fully liberalized rents;
3. There are no strong push factors in potential out-migration areas as the socio-economic environment is still more or less regionally homogeneous;

4. The suburbanization process.

Prague attracts especially young, well-educated people in productive age, with a high degree of economic activity and with good prospects of natural reproduction. Most of the immigrants are aged between 20 and 30 years. On the other hand, the Prague's net migration is negative regarding population aged over 40 years. Thus, migration can be seen as a counter-balance to the natural ageing of Prague's population.

As regards the migration motivation, many people tend to leave the city because of housing reasons. On the other hand, Prague draws migrants who come for „job“ and „marriage“. The city also attracts many migrants by offering good opportunities for training and studying. What is worth stressing is that the advantage of getting a job in Prague for young people is stronger than unfavourable conditions that include housing shortage, ecological problems, etc.

It can be hypothesized that the internal migration in future will temporarily not follow traditional models typical of metropolitan areas in developed countries. Thus, the concentration process realized via internal migration may continue in Prague in close future. „The path in this case seems to be potentially rather dynamic“ and depends on changing conditions (e.g. liberalization of rents, more housing construction, and increase of regional differences).

Fig. 1 – Migrational turnover in Prague by age groups (1995–97). x – age, y – migrational turnover, bold – men, line – women. Note: Mean annual internal migration is shown.

(Pracoviště autora: katedra sociální geografie a regionálního rozvoje Přírodovědecké fakulty UK, Albertov 6, 128 43 Praha 2.)

Do redakce došlo 2. 3. 1999

Lektorovali Dušan Drbohlav a Jozef Mládek